

РОЛЬ МЕЦЕНАТІВ І ПОПУЛЯРИЗАТОРІВ МИСТЕЦТВА В ХУДОЖНЬОМУ ЖИТТІ МИКОЛАЄВА НА МЕЖІ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Сапак Н.В.

Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

Досліджено внесок М.А. Гедройца в художнє життя Миколаєва. Наголошено на його ролі в організації Товариства красних мистецтв. Проаналізована діяльність зі створення художнього музею ім. В.В. Верещагіна. Відмічено його внесок у виставкове життя міста. Охарактеризовані його зв'язки з художниками, відомими діячами з метою формування музейної збірки та популяризації художньої творчості. Визначена його роль у формування культурного середовища міста.

Ключові слова: товариство красних мистецтв, виставка, колекція, меценат, музей.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Художня культура кінця ХІХ – початку ХХ століть на Півдні України позначена низькою визначних подій: розвитком виставкової справи та створенням музеїв, діяльністю художніх угруповань та становленням художньої освіти. Всі ці важливі та характерні складові взаємозв'язаного художнього процесу неможливо уявити без окремих особистостей: художників, любителів і збирачів творів мистецтва, меценатів, громадських діячів. В значному переліку видатних особистостей ім'я Миколи Антоновича Гедройца – популяризатора вітчизняної культури і мистецтва займає особливе місце. Його плідотворна діяльність безпосередньо пов'язана з організацією товариств красних мистецтв, із створенням художніх музеїв, влаштуванням виставок, а також декількох менш помітних, але не менш важливих справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою з теми є: архівні матеріали про діяльність князя М.А. Гедройца, Статут [1], Звіт [4] товариства красних мистецтв в Миколаєві, публікації в місцевій періодиці 1900–1910-х рр. [3]. Важлива інформація міститься у збірнику листування художників та діячів мистецтв під редакцією Б.С. Бутнік-Сіверського [6] та у дослідженні Д.А. Равиковича з історії створення провінційних музеїв [5].

В останні десятиліття збором та систематизацією документів про діяльність в Україні князя М.А. Гедройца займається А. Гедройц – родич мецената, науковці художнього музею ім. В.В. Верещагіна, а також автор статті. Результати пошукової роботи опубліковані у статтях, зокрема «Алая роза – символ молчання» [1], «М.А. Гедройц в Миколаєві» [7].

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Наявність публікацій останніх років свідчить про значний інтерес до неординарної постаті мецената і популяризатора мистецтва. Однак, матеріали, присвячені його діяльності в Миколаєві мають здебільш краєзнавчий характер, що пов'язане з характером популярних друкованих видань.

Постановка завдання полягає у створенні, на підставі опрацьованих документів і матеріалів, по можливості, більш повного уявлення про діяльність М.А. Гедройца в Миколаєві з активізації художнього життя міста, заснуванні та організації художнього музею.

Виклад основного матеріалу дослідження. Микола Антонович Гедройц (1848–1933) – нащадок польсько-литовської великокнязівської династії. Рід Гедройців був досить розгалужений. Багато його представників увійшли в історію Литви, Польщі, України, Росії та Білорусі. Історія роду пов'язана з участю в національно-визвольній боротьбі кінця 18–19 століть, що стало приводом позбавлення багатьох його представників всіх прав, конфіскації майна та виселення. А по поверненню, як і багатьом іншим повстанцям, членам родини було призначено селитися в Слобідській Україні. Батько мецената, А.Є. Гедройц, був відомим ученим – геологом, автором багатьох праць з геології західної частини Росії. В Миколаєві жив старший брат – Євген, в Одесі – молодший брат Віктор, художник, експонент Товариства південноросійських художників.

В молоді роки майбутній меценат, як свідчить А. Гедройц, посилавчись на небагато чисельні джерела, брав участь у русько-турецькій війні (1877–1878) в складі Єдиного Руського Управління в Болгарії в якості флотського офіцера. А по поверненню разом з братом Віктором відвідував приватні уроки в Академії художеств в Петербурзі [1, с. 18]. Але в кого вчився Гедройц, коло його творчих інтересів поки що лишається не з'ясованим. І.Ю. Рєпін в 1913 році в листі до миколаївської жительки Є.В. Штулькерц називає його «немалим скульптором», який «з професійною серйозністю знає мистецтво та вміє цінувати його» [6, с. 183]. Художником і скульптором називає Гедройца миколаївська преса 1909–1913 років. Якщо Гедройц і навчався в Академії, то не закінчив повного курсу. Його ім'я відсутнє в ювілейному виданні до 150-річчя Академії художеств.

Він був також збирачем творів мистецтва й мав приватну збірку. Цю думку підтверджує, зокрема, І. Рєпін: «І з'явився такий обожнюваний бажаного предмету – князь Миколай Антонович Гедройц. Він відкрив вже декілька музеїв, куди віддає своє і Академії художеств» [6, с. 183].

Перша відома згадка про Гедройца в Миколаєві стосується 1899 року у зв'язку з організацією художньої виставки разом з одеськими митцями. А згодом, як згадує історик та краєзнавець Ф.Т. Камінський, який був знайомий з меценатом і листувався з ним, 1903 року до Миколаєва на запрошення М. Гедройца приїхав В.В. Верещагін. Відомий художник просив зберігати його

приїзд у таємниці. В чорновому варіанті статті наводяться спогади мецената про два дні перебування баталіста в місті [12, л. 2]. Однак у працях, присвячених життю і творчості В. Верещагіна, не згадується про його перебування в Миколаєві. Брав під сумнів цей факт і син художника. Якщо зважати на бажання В. Верещагіна зберігати інкогніто, відсутність інформації в пресі та листуванні, стає зрозумілою і відсутність посилань на цей факт в монографіях про творчість художника. Не відомо, з якою метою художник відвідував місто, але питання про його перебування в Миколаєві важливе для уточнення часу появи на арені культурного життя міста М. Гедройца. Зустріч з В. Верещагіним стала вирішальною в його житті, адже він гаряче підтримав ідею художника про організацію провінційних музеїв. Загибель баталіста через кілька місяців після їхньої зустрічі ствердила Гедройца в переконанні увічнити ідею, а водночас і пам'ять художника.

Перший відомий документ, пов'язаний з організацією музею, датується 1908 роком. Князь Гедройц надсилає до Миської Думи листа-заяву про створення музею і надання відповідного приміщення для зберігання та експонування творів. Через рік він знову надсилає на ім'я миського голови М.П. Леонтовича листа, в якому детально викладає перспективи музею: контакти з художниками і школами мистецтв; джерела поповнення збірки; розвиток виставкової діяльності.

Ініціатива мецената зустріла підтримку. Але Миська Дума мала труднощі з виділенням приміщення. Можливим варіантом було визнано будівлю відділення Російського технічного товариства. Гедройц оглянув двоповерховий будинок в центрі міста (зберігся) і лишився незадоволеним. Одночасно, з метою створення громадської думки та підтримки свого починання, він залучає до справи місцевих художників, державних службовців та громадських діячів. Завдяки цьому 1910 року під керівництвом Гедройца було створено комітет з організації музею. До нього увійшли миський голова М.П. Леонтович, віце-адмірал Є.П. Феодос'єв, А.К. Монтеллі, М.М. Горбатов, місцеві художники В.О. Мурзанов, Л.В. Інглезі, Ю.М. Маковський, М.О. Винокуров, О.П. Валевахін, М.П. Євстратов, миський архітектор Є.К. Штукенберг.

В травні 1910 року комітет звертається з проханням на ім'я Вел. Кн. Марії Павлівни – президента Академії – про прийняття музею в ведення Імператорської Академії художеств. Але Академія не поспішала з допомогою: три роки переговорів, поїздок, зустрічей, складання проектів, листів не дали наслідків. Гедройц розуміє, що подальше зволікання може поставити під сумнів організацію музею і звертається за підтримкою до І.Ю. Рєпіна. Рєпін пише листа морському міністру І.К. Григоровичу, і його лист має вирішальне значення у справі. Вже у серпні 1912 року Гедройц, який перебував на той час в Тучково, пише Рєпіну: «З Миколаєва радісні звістки: викликають мене на 12 серпня до приїзду морського міністру, який вирішив надати мені більше, ніж я просив, – дати величезну будівлю. Радості моєї немає меж...» [6, с. 75].

22 вересня 1912 року Гедройца сповіщають про рішення міністра передати для музею буди-

нок гауптвахти (не зберігся). Через рік міністерство підтвердило свою згоду на передачу будинку в оренду терміном на 12 років.

Комітет з організації музею звернувся до уряду та миської думи про виділення коштів на ремонт будівлі. Але Гедройц також займається пошуком додаткових коштів шляхом організації в Петербурзі виставок художників, збір коштів з яких буде матеріальною підтримкою музею. Свої погляди на просвітницьку роль виставок в музейному будівництві він сформулював на Всеросійському з'їзді художників в Петербурзі. М. Гедройц стверджував: «Організація пересувних виставок, не обмежуючи державної казни, при вмільому й енергійному веденні справи, за 3-4 роки могла б покрити нашу батьківщину густою мережею художніх музеїв, при яких було б легко організувати школи рисувальні та ужиткових мистецтв, що так необхідні нашій вітчизні» [2, с. 29].

З осені 1912 до весни наступного року Гедройц живе здебільшого в Петербурзі. Він постійно тримає зв'язок з Миколаєвом, веде справи музею, енергійно шукає додаткові джерела фінансування. У березні меценат пише Рєпіну, що здійснив свій план і видає брошури про Верещагіна. Згоду написати статті про відомого баталіста дали художники І. Гінцбург, М. Кравченко, письменник І. Ясинський, журналіст В. Дорошевич. Він сповіщає художника, що за допомогою С. Васильківського клопочеться про приїзд із Харкова архітектора А. Сергеева з лекцією «Український стиль» та про згоду відомої мандрівниці Корсіні прочитати лекцію на користь музеїв, що створюються в Катеринославі, Херсоні та Миколаєві.

З думкою про організацію музею в Миколаєві в пам'ять Верещагіна Гедройц ще 1909 року звертається до його вдови і вже в листопаді того ж року одержує листа: «Милостивий государю, кн. Микола Антоновичу. Повідомлена Вами, що в Миколаєві організується музей красних мистецтв, якому присвоєно ім'я мого покійного чоловіка... я розчулена таким теплим ставленням до дорогої нам пам'яті покійного, висловлюю готовність надати посильну допомогу цьому благородному заснуванню» [13, с. 6].

Протягом 1910 року Л.В. Верещагіна за допомогою Російського історичного музею збирає речі з майстерні художника: меблі, килими, палітри, предмети мистецтва. Речі знаходяться в музеї, однак відправка їх з Москви до Миколаєва зволікається, оскільки питання з будівлею під музей ще не вирішено. Нарешті миська управа направляє в Москву телеграму з проханням вислати ящики. Вантаж прибуває в січні-лютому 1911 року і миська дума розміщує речі у своєму приміщенні, де вони знаходилися до кінця 1913 року.

Основним джерелом формування збірки Гедройц вважав музей Академії художеств, тому одним з головних його завдань було досягти заступництва Академії. Меценат активно співпрацював з Комісією для відбору художніх творів до провінційних музеїв, яка діяла при Академії художеств. Він брав безпосередню участь у підборі творів до музею. Завдяки його зусиллям до Миколаєва надійшли двадцять дев'ять картин, зокрема полотно І. Айвазовського «Пушкін на березі моря», М. Авілова «Іван Грозний на прогулянці», В. Маковського «Букініст», а також твори

К. Крижицького, І. Крачковського, Д. Крайнева, Ф. Рубо, В. Поленова. Були також передані скульптури М. Антокольського «Іван Грозний» та В. Беклемішева «Свята Варвара» [9, с. 124].

Меморіальний характер музею, чітко визначений склад колекції дозволив більш цілеспрямовано займатись комплектуванням. За рік до його відкриття Гедройц веде переговори з Російським музеєм імператора Олександра III про передачу картин Верещагіна і отримує 116 картин, етюдів та малюнків баталіста. Серед них великі полотна з індійської серії «Забутий солдат», «В Індії. Сніги Гімалаїв», «Сніги Гімалаїв. У вищому вузлі гори в Сіккімі»; з туркестанського циклу – «Людожер»; з серії на тему іспано-американської війни 1898 року – «В госпіталі», «Листа перервано», «Лист лишився незакінченим» Сам меценат подарував музею десять рисунків В. Верещагіна. [9, с. 124–125].

1911 року меценат порушив клопотання про придбання сімдесяти восьми гіпсів М.М. Антокольського, що зберігалися в його рідних у Парижі. Комітет з питань організації музею листувався з міською думою про виділення необхідних коштів, але дума неодноразово відкладала своє рішення, а потім і зовсім відхилила пропозицію про закупівлю, мотивуючи значними витратами на транспортування і піддаючи сумніву можливість благополучного перевезення гіпсів [3].

Активна діяльність Гедройца в Миколаєві сприяла формуванню художнього середовища в місті. Микола Антонович захопив своїм починанням відомого в місті художника, учня І.Ю. Рєпіна – В.О. Мурзанова, який став першим хранителем колекції музею. Активну підтримку меценату надали художники О.П. Валевахін, Л.В. Інглезі, міські чиновники, військові, міщани.

Комітет з організації музею став основою Товариства красних мистецтв ім. В.В. Верещагіна. Статут товариства був прийнятий 14 жовтня 1913 року. До складу засновників увійшли відомі художники І.Ю. Рєпін, І.Я. Гінцбург, Л.С. Дмитрієв-Кавказький, граф П.Ю. Сюзор, письменник І.І. Ясинський. М.А. Гедройца обрали довічним почесним головою [8, с. 24].

Музей в Миколаєві було задумано як центр художнього життя із школою мистецтв та виставками при ньому. В січні 1914 року Гедройц відкриває школу малювання, креслення і ліплення з орієнтацією на практичну діяльність учнів у промисловому виробництві. Директором школи став В.О. Мурзанов, викладачами О.П. Валевахін та Л.В. Інглезі. На цей час Гедройц майже безвиїзно живе в Миколаєві. Завершено ремонт будівлі, надходять ящики з картинами, скульптурою, порцеляною з Академії художеств, Російського музею імператора Олександра III, Імператорського порцелянового заводу. Він особисто займається розташуванням творів, побудовою експозиції. Були оформлені зали: творів В. Верещагіна і предметів його майстерні; творів академічного мистецтва; робіт передвижників; західноєвропейського мистецтва (переважно, копії).

Микола Антонович звертається до Великого Князя Кирила Володимировича – почесного покровителя Товариства красних мистецтв, учасника подій російсько-японської війни, з проханням прилучити відкриття музею до пуску дредноута «Катерина Велика». Відкриття музею відбулося

24 травня 1914 року. На урочистостях був присутній син художника, представники Морського Міністерства, громадяни міста, члени Ради і Товариства красних мистецтв. Члени Товариства вручили Гедройцу почесний адрес, де висловили свою щирю подяку за вирішальну роль у створенні музею, високо оцінив діяльність мецената як «патріотичний і культурний інтерес», що має велике громадське значення.

Після відкриття музею Гедройц продовжує дбати про організацію виставок, залучення майстрів, особливо прикладних ремесел. І вже в листопаді 2014 року Товариство списалося із земством Нижньгородської та інших губерній і отримало перший транспорт лляних і полотняних виробів для продажу. Реалізація робіт народних майстрів мала позитивний результат. Крім того, голові Товариства від земської управи м. Суджа Курської губернії була рекомендована М.М. Реутова – майстриня «з килимового виробництва». Незважаючи на те, що музей не міг суттєво вплинути на зростання ремісничих промислів, та як заклад, що зберігає, пропагує художню творчість, відіграв неабияку роль у підвищенні творчого рівня та розповсюдженні виробів народних майстрів.

Майже водночас з організацією музею в Миколаєві Гедройц бере участь у створенні музею в Херсоні. Але в даному випадку його діяльність була обмежена переговорами з Академією художеств і доставкою картин та скульптур. Гедройц також клопочеться і добивається для Катеринославського музею передачі робіт із Академії художеств, виставки передвижників, Товариства південно-російських художників і об'єднання ім. А.І. Куїнджі. Микола Антонович бере участь і в діяльності художньої секції при Єлисаветградському товаристві розповсюдження грамотності і ремесел (1913–1914) [10, с. 186]; прагне надати допомогу в заснуванні музею і майстерні художніх ремесел севастопольському художньому гурткові «Среда» (1912–1914), входить до складу засновників ялтинського художнього гуртка (1914–1916), метою якого була охорона пам'яток старовини і створення музею. У ці ж роки, захоплений ідеєю Рєпіна про створення «Ділового двора» в Чугуєві, він листується з художником і інформує його про хід справ.

Події першої світової війни не знизили творчої активності Гедройца. Він послідовний у своїх починаннях та зобов'язаннях і навіть поширює сферу діяльності – надає допомогу інвалідам. У зв'язку з цим він регулярно бував у Петербурзі, Москві, Пскові, в Україні. Зустрічається с державними і громадськими діячами [6, с. 126–127].

З 1918 року він живе у Харкові, працює інструктором музейної секції Харківського губернського Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, з 1921 року працює експертом Харківського художньо-історичного музею, а з 1926 – реставратором художнього фонду соціального музею ім. Артема.

Микола Антонович продовжує підтримувати зв'язки з Миколаєвом. У листі до краєзнавця Ф.Т. Камінського він розмірковує про можливість видання путівника і музейного збірника, говорить про необхідність контактів з іншими музеями, просить вислати доручення на право одержати для музею ім. В.В. Верещагіна худож-

ній матеріал, радить звернутися до директора Харківського художнього музею з проханням передати деякі твори на честь 15-ліття Миколаївського музею [12, с. 3]. Смерть М.А. Гедройца в голодному 1933 році залишилась непоміченою. Ім'я його майже загубилось у вітчизняній історії.

Висновки. Отже, діяльність М.А. Гедройца по організації культурного середовища Миколаєва з метою створення художнього музею мала цілеспрямований та послідовний характер. Меценат залучив художників, впливових осіб і став ініціатором Товариства красних мистецтв, го-

ловною метою якого було визначено музейне будівництво. Його провідна роль в формуванні колекції, визначила її спрямованість та наявність значного зібрання творів В.В. Верещагіна, що відбивало головну мету Товариства – створення музею – пам'ятника художнику баталісту. Залучення художників стимулювало відкриття художньої школи, організацію виставок місцевих та столичних майстрів. Завдяки подвижницькій діяльності М.А. Гедройца, створений за його ініціативою та під керівництвом художній музей став центром художнього життя міста.

Список літератури:

1. Гедройц А. Алая роза – символ молчания / А. Гедройц // Деловая жизнь. – 1999. – № 3. – С. 18–19.
2. Гедройц Н.А. Всероссийская подвижная художественно-просветительская выставка / Н.А. Гедройц // Труды Всероссийского съезда русских художников в Петербурге. – СПб., 1912. – Т. 3. – С. 27–31.
3. Гедройц Н.Г. К вопросу о художественном музее / Н.Г. Гедройц // Николаевская газета. – 1911. – 29 апр.
4. Отчет о деятельности общества изящных искусств имени В.В. Верещагина в г. Николаеве со дня организации общества. – Николаев, 1915. – 19 с.
5. Равикович Д.А. Местные художественные музеи II половины XIX – начала XX века / Д.А. Равикович // Труды научно-исследовательского института музееведения. – Москва, 1962. – Вып. VII. – С. 63–117.
6. Репин и Украина : письма деятелей украинской культуры и искусства Репину (1896–1927) / сост. Б.С. Бутник-Сиверский. – Киев: Изд-во АН УССР, 1962. – 211 с.
7. Сапак Н.В. М.А. Гедройц в Миколаєві / Н.В. Сапак // Українська культура. – 2000. – № 9–10. – С. 32–33.
8. Сапак Н.В. Товариства красних мистецтв Півдня України / Н.В. Сапак // Культура України. Серія : Мистецтвознавство. – 2001. – Вип. 8. – С. 17–25.
9. Сапак Н.В. З історії становлення художніх музеїв Півдня України / Н.В. Сапак // Питання культурології : міжвідомчий зб. наук. ст. – 2002. – Вип. 18. – С. 120–127.
10. Северюхин Д.Я. Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932) : справочник / Д.Я. Северюхин, О.Л. Лейкинд. – СПб.: Изд-во Чернышева, 1992. – 400 с.
11. Устав Общества изящных искусств имени В.В. Верещагина. – [Николаев, 1913]. – 16 с.
12. МКМ. Фонд. Архів Ф.Т. Камінського.
13. ДАМО Ф. 216, оп. 1, спр. 1504.

Сапак Н.В.

Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

РОЛЬ МЕЦЕНАТОВ И ПОПУЛЯРИЗАТОРОВ ИСКУССТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ НИКОЛАЕВА НА РУБЕЖЕ XIX-XX СТОЛЕТИЙ

Аннотация

Исследован вклад Н.А. Гедройца в художественную жизнь Николаева. Обозначена его роль в организации Общества изящных искусств. Проанализирована деятельность по созданию художественного музея им. В.В. Верещагина. Отмечен его вклад в выставочную жизнь города. Охарактеризованы его контакты с художниками, известными деятелями с целью формирования музейного собрания та популяризации художественного творчества. Определена его роль в формировании культурной среды города.

Ключевые слова: общество изящных искусств, выставка, коллекция, меценат, музей.

Sapak N.V.

Separate Division “Mykolaiv Branch of Kyiv
National University of Culture and Arts”

THE ROLE OF MAECENASESES AND POPULARIZERS OF ART IN ARTISTIC LIFE OF MYKOLAIV ON VERGE OF XIX-XX OF CENTURIES

Summary

The impact made by M. Geidrots in artistic life of Mykolaiv has been researched in the article. We have empathized on the role in organization of Society of fine arts. The activity about founding of the V.V. Vereshchagin Mykolaiv Art Museum has been analysed. His payment is marked in exhibitions of city. His connections with artists and well-known figures with the aim of forming the museum collection and popularization of artistic work have been described. His role in forming of cultural environment of city has been defined.

Keywords: society of finearts, exhibition, collection, maecenases, museum.